

Goran Sunajko

gsunajko@ffzg.hr

Umijeće kratke forme: Fincijska aforistička filozofija

„Mala, uska vrata, otvaraju cijeli svijet“

Gaston Bachelard, *La Poétique de l'Espace*

Uvod: fragmentizam

Otvaranje *Ane Karenjine* aforizmom: „sve sretne obitelji slične jedna drugoj; svaka nesretna obitelj nesretna je na svoj način“ prikazuje svu silinu ove književne forme. U povijesti književnoga i filozofskoga izraza kratka je forma bila tek neznatno zastupljena u odnosu na dominantna djela u kojima je istaknuti dio podređen monumentalnoj cjelini. Ontološka i semantička podređenost dijela cjelini nekoga proznoga djela slijedi iz ideje hijerarhiziranoga načina pisanja. Njeguje se poredak važnosti dijelova u izvođenja priče, a dio može biti tek primjer koji čitatelja nakratko odvlači od priče kako bi ga još snažnije njoj vratio. Kratka forma, međutim, često temeljena na fragmentu zamišljena je drukčije. Semantika fragmenta može, ali ne mora proizlaziti iz smisla cjeline djela kojega je dio. Otuda fragment, diskontinuiranošću i rupturom teksta, nosi izvanhijerarhijski potencijal, omogućujući neovisnost dijela o cjelini, donoseći time formu u kojoj su svi dijelovi, prema načelu horizontalnosti, jednako važni. Interpretativnost se teksta tako ne mora odnositi samo na cjelinu, već svoj potencijal može graditi samo na pojedinom segmentu koji fundira kao zaseban izvor.

U čuvenom tekstu *Ovo nije lula*, Foucault će demonstrirati razliku između vertikalne (hijerarhijske) i horizontalne semantike umjetničkog djela obrazlažući razliku dvaju pojmova sličnosti: *ressemblance* i *similitude*. Tradicionalna vertikalnost polazi od sličnosti (*ressemblance*) koja podrazumijeva nalikovanje dijela cjelini. U njemu nema slobode fragmenta u odnosu na cjelinu iz koje proizlazi, već, zapisat će francuski filozof, postoji suverenost cjeline nad svojim dijelovima. Drukčije je s pojmom sličnosti kao simulakruma (*similitude*). Ovdje nema nadređenosti ili suverenosti cjeline nad svojim dijelovima. Hijerarhijska vertikalnost supstituirana je semantičkom horizontalnošću prema kojoj je svaki dio semantički jednako važan. Konzekventno naslikana lula i ona stvarna koja joj služi kao predložak, na čuvenoj Magritteovoj slici, ne stoje u odnosu sličnosti (*ressemblance*) kako bi oko moglo zaključiti, već u odnosu similarnosti (*similitude*). One supstoje kao horizontalno jednako vrijedne i istinite lule.¹ Stoga će Grant reći da se „aforizam po svojoj prirodi opire logičnom slijedu i hijerarhiji i kroz koji možemo slijediti više ruta. Nadalje, kao žanr koji se može naći posvuda, aforizam nam također omogućuje putovanje na mnoge iznenađujuće načine kroz i između mnoštva pisaca i tema, disciplina i žanrova, razdoblja i mjesta.“²

Fragmentizam se tako u filozofskoj tradiciji može pratiti od razlike između pretsokratskih gnoma i dijaloškog karaktera Platonova filozofiranja, između isključujućeg fragmenta i uključujućeg dijaloga. Istražujući povijest fragmentizma, Andrew Hui pojašnjava kako je Heraklitov *logos* suprotstavljen Platonu na najmanje dva temeljna načina: „prvo, njegova doktrina fluksa je u suprotnosti s teorijom forme; i drugo, dojam koji se stječe (potvrđen po tradiciji) je da je njegovo razmišljanje usamljeno, monološko, mizantropsko, dok je Platon uvijek društven, dijaloški, pozivajući (...). U njihovu neuspjehu da postavljaju pitanja i odgovaraju na njih ili čak izgrađuju zajednicu učenja, Heraklitove mračne izreke suprotne su samoj ideji Sokratova ispitivanja. Čini se da heraklitovci nisu baš dobri sugovornici, njihovi *gnōmai* su jednosmjerne ulice koje ne vode nigdje.“³ Otada se filozofski fragmentizam može pratiti od Plutarhovitih, Senekinih i Augustinovitih djela, preko Erazmovih, Baconovih i Schopenhauerovih do najizraženijih Wittgensteineovih i Nietzscheovih aforizama⁴ koji prožimaju čitavu mu filozofiju. U *Sumraku idola* tako zapisuje: „Moja je ambicija u deset rečenica reći ono što svi drugi kažu u knjizi – ono što svi drugi *ne kažu* u knjizi.“⁵

U književnosti se može pratiti od Biblije, preko renesansnih izvora, do francuske (Montaigne, Pascal, La Bruyère, La Rochefoucauld), realističke ruske (Tolstoj) i modernističke talijanske književne tradicije (Sbarbaro, Rebora, A. Soffici i dr.) koja, odbacujući roman i dramu, pod

¹ Michel Foucault, *This Is Not a Pipe*, University of California Press, Berkeley 1983., str. 15-19.

² Ben Grant, *The Aphorism and Other Short Forms*, Routledge, London/New York 2016., str. 4.

³ Andrew Hui, *A Theory of the Aphorism*, Princeton University Press, New Jersey 2019., str. 44.

⁴ Usp. Roni Rengel, *Mikrozofija: Geneza moderne fragmentarne filozofije*, Beograd, Alma Books, 2018.

⁵ Friedrich Nietzsche, *Twilight of the Idols* and *The Anti-Christ*, Penguin, London: Penguin, 1990., str. 115.

utjecajem Croceove estetike naglašava samostalnost fragmenta, lirski intuicionizam i razlomljenost sintakse. Dok će Mark Bell u studiji o frankofonom romanu 20. stoljeća, među ostalima, ispitivati kako se aforizmi u romanima Prousta, Colette i Gidea nose na ukupnom diskursu romana i njegovoj čitateljskoj recepciji⁶, Nancy i Lacoue-Labarthe će u kapitalnoj studiji o fragmentizmu inzistirati na razdoblju njemačkoga romantizma kao odlučnom fragmentalističkom razdoblju, nalazeći tako važnost kratke forme i fragmenta, prije svega u Friedricha Schlegela, Goethea i Novalisa, ali i drugih pisaca okupljenih oko časopisa *Anthennaeum*.⁷ Francuski dvojac naglašava važnost ranoromantičarskih previranja na novoosnovanom Sveučilištu u Jeni zaključujući: „da fragment ne isključuje sustavno izlaganje. To ne znači da je takvo izlaganje puki višak ili ostatak akademskih navika. Suprisutnost fragmentarnog i sustavnog ima dvostruki i odlučujući značaj: on implicira da su i jedno i drugo utemeljeni u Jeni unutar istog horizonta, te da je taj horizont sam horizont sustava čiju je nužnost baštini i oživljavao romantizam.“⁸ Podržava ih i Grant, napominjući kako se „natjecanje između aforizma i fragmenta, kao alternativnih naziva za diskontinuirano pisanje općenito, najprije pojavilo u razdoblju romantizma.“⁹

Oslobađanje fragmenta kasnije je postalo jedno od najvažnijih oružja postmoderne koja je, kako u jezičkom, tako i u umjetničkom aspektu, nastojala ustati protiv semantičke hijerarhije sustava nad svojim dijelovima. Oslobađanje pojedinačnoga, „politika malih pomaka“, minimalizam, post-fakticitet i post-istina tako su donijeli novi put u filozofskom, umjetničkom i političkom smislu, a književnici i pjesnici sve se više orijentiraju kratkoj formi koja, izbjegavajući „veliku priču“, nastoji izravnije i bez „nametanja“ velikih istina doprijeti do publike. Lyotard je tako pokazao kako nastupa kraj metanaracije koja je nastojala obuhvatiti cjelinu. Narativna funkcija gubi svoje čimbenike, velikog junaka, velike opasnosti, velike zaplete i veliki cilj. Narativnost se raspršuje u oblačiće narativnih jezičnih elemenata, ali također i onih denotativnih, preskriptivnih i deskriptivnih.¹⁰

Grant će zaključiti da aforizam može obavljati ovu funkciju u svijetu pod pretpostavkom da, ako je iskustvo koje je priča nekoć oblikovala u nešto korisno prošlo, to može samo zato što se, s malim pomakom perspektive, čini da je žanr prijenosnik same te informacije koja zasjenjuje priču čineći je nestalom. Drugim riječima, njegova odanost iskustvu ili informacijama ne čini aforizam toliko

⁶ Mark Bell, *Aphorism in the Francophone Novel of the Twentieth Century*, McGill-Queen's University Press, Montreal 1997., str. 8.

⁷ Philippe Lacoue-Labarthe; Jean-Luc Nancy, *The Literary Absolute: The Theory of Literature in German Romanticism*, State University of New York Press, New York 1988., str. 41.

⁸ Ibid., str. 42.

⁹ B. Grant, *The Aphorism and Other Short Forms*, str. 114.

¹⁰ Usp. Jean-François Lyotard, *La condition postmoderne: rapport sur le savoir*, Minuit, Paris 1979.

važnim danas, već činjenica da se nalazi na njihovu vrhu.¹¹ Ljudi koji rijetko čitaju duge knjige pa čak i kratke priče, napominje Morson, „još uvijek cijene najveće primjere najkraćih književnih žanrova. Odavno sam fasciniran ovim kratkim žanrovima. Čini se da leže upravo ondje gdje mi je srce negdje između književnosti i filozofije.“¹²

Upravo se ondje smjestilo spisateljsko pero našega protagonista Predraga Fincija koji, što je sasvim rijetka vrsta toga izraza, kratkom formom šeće između filozofskog i književnog svijeta, kako uostalom i priliči dugoj francuskoj kulturnoj tradiciji gdje u njezinu suvremenom razdoblju gotovo da i nema važnog filozofa koji ujedno nije i književnik ili pisac.

Fincijev fragmentizam

Od njegovih kapitalnih studija, poput estetičkih ogleda *Čitatelj Hegelove estetike* i *Što se sviđa svima: komentari uz Kantovo shvaćanje umjetnosti*, odnosno leksikografske sistematike *Estetska terminologija* u kojima Predrag Finci slijedi stroge zakonitosti izvođenja strukovna sadržaja, valja razlikovati slobodniju, kratku formu kojom se može reći ono što grandiozna sistematika ne može. Važno je istaknuti da se u toj razlici ne radi o *što*, nego o *kako* je napisano, a *modus* čini razliku između strogog znanstvenika koji piše točno i opuštenog umjetnika koji piše lijepo. Pisati točno može se naučiti, no pisati lijepo dar je koji se ne stječe iskustvom. Predrag Finci ne piše samo točno, nego i lijepo, a to čini razliku koja se najizravnije osjeća u kratkoj priči jer u njoj nema prostora za skrivanje među recima – sve je vidljivo, ogoljeno do same biti književnog izraza. U tom se žanru sarajevski pisac s dugogodišnjom londonskom adresom ogleda već dugo. *Sve dok, Filozofske priče* i *Elektronička špilja* samo su noviji primjeri filozofskog promišljanja izražena kratkom književnom formom. Isječci – „Nikome nije manje od šezdeset, a ima ih kojima je blizu sto“¹³; „Homer nije bio Autor. Taj je pojam novijeg datuma pa Homera samo uvjetno možemo tako opisati“¹⁴; „Svuda oko nas ima miševa i mačaka. Mala stvorenja, prema kojima se odnosimo na razne načine. Miševе ljudi ne vole, mačke vole.“¹⁵ – spojeni su jedinstvenim žanrom kratke forme koja je katkad samo priča, a katkad aforizam smišljen da bi izrekao kakav provokativan uvid. Ovdje ćemo temeljem njegova kratke priče *Zapisi veselog filozofa* demonstrirati autorovu snagu fragmentarnog i aforističkoga stila.

¹¹ Usp. B. Grant, *The Aphorism and Other Short Forms*, str. 114.

¹² Gary Saul Morson, *The Long and Short of It: From Aphorism to Novel*, Stanford University Press, Stanford 2012., str. 1.

¹³ Predrag Finci, *Sve dok*, Fraktura, Zagreb 2021., str. 9.

¹⁴ Predrag Finci, *Elektronička špilja*, Art Rabic (Sarajevo), Synopsis (Zagreb) 2017., str. 21.

¹⁵ Predrag Finci, *Filozofske priče*, buybook, Zagreb 2024., str. 94.

Zapisi veselog filozofa¹⁶

Priča je ovo „lokalnog filozofa“, bivšeg profesora estetike sarajevskoga Filozofskog fakulteta o slavnim filozofima i njihovim zgodama popraćena slikovnim izrazom likovne umjetnice i profesorice sarajevske Akademije likovnih umjetnosti. Dok Predrag Finci priča riječima, Amela Hadžimejlić to čini slikama, čime se događa sinteza riječi i slike u jedinstvenu priču. Mnoge će uživaocice književnosti od epova, romana i drama više veseliti kratka priča jer ondje se umjetnik teže može skriti među retke grandioznih struktura, a uživaoca mora, umjesto sporo, razvučeno i tromo, oduševiti iznenada, izravno i dovitljivo, onako kako to autor aforizama čini. Knjiga je prema intenciji samog autora „alternativna pripovijest“ temeljena na imaginaciji, ironiji i autoironiji jer „filozofi odgovaraju na pitanja o kojima ih nitko ne pita.“

Radnja priče započinje u Sarajevu iz kojeg lokalni filozof, veseljak po naravi i priči, putuje svijetom nalazeći zgode vodećih svjetskih filozofa, ogoljujući ih do (ne)prepoznatljivosti koja u isti mah fascinira i zabrinjava. U sarajevski sumrak u restoranu s onu stranu Miljacke, lokalni filozof između loze i kave te predjela i bijelog vina u mislima piše ovu knjigu pa heraklitovski i bergsonovski misli kako sve teče pa tako i sama knjiga kao struja svijesti koja ipak završava u cjelini. „Sjedi, dakle jest“. Napisao je on jednu sličnu knjigu ranije i napominje da su „o njoj govorili s uvažavanjem oni koji su je vidjeli, s još većim oni koji nisu« jer zna on dobro da »što o knjizi manje ljudi znaju, više je cijene.“

Knjiga je to koja na sarkastičan način ozbiljno progovara o biti nastojanja gotovo svih važnih svjetskih filozofa. Forma je književna, a sadržaj filozofski. Jer je pisana aforistički nemoguće ju je podijeliti tipičnim podjelama prema kronološkim, tematskim ili nekim drugim logičkim rješenjima ili joj prići utabanim stazama, no tek kad se čitava pročita odaje jedinstvo neke cjeline koja se samo intuitivno, ali uz pretpostavku elementarnoga filozofijskoga znanja može spoznati. Autor dijakronijski nalazi sebi imanentnu logiku koja i čitatelju ubrzo postaje logičnom jer se ona ipak razvija od antike do danas, a za ovu ćemo priliku izdvojiti samo nekoliko grupa filozofa razvrstanih prema tradicijama i školama, kako bismo mogli slijediti navedeni dijakronijski smisao knjige, ali ćemo i neke koje nose dodatnu zanimljivost ostaviti izvan podjela.

Autor tako započinje od izvora, s antičkim filozofima Talesom, Anaksimandrom, Anaksimenom, Pitagorom i drugima među koje se uvukao aforizam *Mobitel* kao nov oblik komunikacije koji

¹⁶ Rad sam djelomično, u kraćoj verziji, objavio pod naslovom „Priča lokalnog filozofa“, *Novi izraz: časopis za književnu i umjetničku kritiku* (P.E.N – Sarajevo), 77–78 (2020), str. 135–143. kao prikaz istoimene knjige.

filozofa približava ljudima od kojih bi se zapravo trebao udaljavati kako bi mogao misliti. O njemu piše: „Ljudi lokalnom filozofu sve dalji, ideje sve bliže. Bolje da nastavi s pravljenjem svojih bilješki, to je njegov način komuniciranja, razgovora s odsutnim, naići će na ove zapise jednom netko, tome znanom ili još nepoznatom sugovorniku je tekst i namijenjen, zato Lokalni njemu sve najprije hoće i treba reći, poslije će s drugima razgovarati“¹⁷ Autor nadalje u fragmentu *Sofizmi* detektira i raskrinkava suvremenike koji su daleko od sofista pa piše: „Zbunjujuće zagonetke kojima se dokazuju apsurdne tvrdnje. Nekada su njima sofisti, znalci, profesionalni filozofi zbunjivali svoju publiku, ukazivali im tako na problematični karakter istine, a u novoj verziji ih koriste razne više-manje domišljate, lukave lopuže i moralne hulje. Njihovi paradoksi danas glase ovako: Mrzim sve koji mrze; Uništiti sve koji su za uništenje; Pošteno je krasti od lopova; Nisam ubojica ako ubijem ubojicu. I sve u tom stilu.“¹⁸

Gozba donosi očekivane zanimljivosti, poput one kako je Platon jedini koji na njoj nije bio prisutan. Gozba je događaj na kojem su se iznosila velika filozofska pitanja, a lokalni filozof ističe kako mnogi danas u imitaciji iste pomisle nakon nekoliko čaša slično, zaboravljajući da su Grci vino miješali s vodom kako bi ostali trezveni, odnosno razboriti. Autor se rado prisjeća u knjizi često navođenog hercegovačkog prijatelja S. pa i ovdje piše: „Taj je unosio u kavanu filozofiju, a poslije bi njega iznosili iz kavane.“¹⁹

Lokalni nadalje piše i o Platonu i o Aristotelu, osobito o onome poznatome stavu kako Aristotel od svojeg učitelja nije ništa shvatio. Unatoč tome izgradio je misaonu palaču koju nitko nije mogao zaobići, a čije se je duhovno carstvo bilo veće od zemaljskoga carstva njegova najpoznatijeg učenika „poslije čije se smrti filozof morao dati u bijeg, nisu njegovi više bili na vlasti“.²⁰ Osobito je i na sjajan način pogođena kritika onih koji su se pozivali na Aristotelovu misao o srednjosti, odnosno umjerenosti jer autor piše kako su jedni to shvatili kao zalog za pravljenje kompromisa, drugi kao oportunizam, a treći kao mudrost mediokriteta. Zato se Lokalni okreće suprotno, prema narušavanju mjere i poželjnosti pretjerivanja jer kako sam piše: „pa što ako pretjeram (...), poslije danima neću u kavanu, ni izlaziti mnogo, po cijeli dan mogu čitati Metafiziku. Nije morao brinuti hoće li u tome prekoračiti mjeru, jer se u stvarima uma to rijetko desi. A kad se desi, onda drugi o tom siromahu brinu. Barem u zemlji u kojoj Lokalni sada živi.“²¹ Vezano za navedeno pretjerivanje u nekim opisima Descartesove filozofije izdvajamo autorovu opasku vezanu uz aristotelijanski nauk o umjerenosti. Tako Lokalni, i sam francuski đak, izjavljuje „*Descartes c'est la France*« jer

¹⁷ Predrag Finci, *Zapisi veselog filozofa*, Art Rabić, Sarajevo 2019., str. 18.

¹⁸ Ibid. str. 20.

¹⁹ Ibid. str. 23.

²⁰ Ibid., str. 27.

²¹ Ibid., str. 29.

Francuzi su u svemu bili umjereni, racionalni, odmjereni i razboriti. Pili su malo vina, uz jelo. Zato su smislili konjak, da bi se na kraju oni kojima je do toga mogli pošteno napiti.²²

Kinika Diogena, koji je gore prešućenome Aleksandru Makedonskome rekao da mu se skloni sa sunca, Lokalni, možda baš na tragu spomenutih vina i konjaka, rado povezuje s buretom, ali iz drugih razloga. Naime, kako kaže, danas se to naziva garsonijerom, a ponekad i jednosobnim stanom: „Neke stanovnike tih nastambi i dalje smatraju filozofima i pjesnicima, iz raznih razloga, najčešće zato što mnogo pričaju, a ne mogu platiti kiriju.”²³ Blizu kinicima su stoici, pa u istoimenom fragmentu autor iznosi jednostavnost njihova pristupa svijetu, točnije sudbini s kojom se treba pomiriti pa mnogi danas slijede njihov nauk živeći tiho, povučeno, ne pitajući mnogo, što „naročito raduje svakoga u 'vladajućim strukturama' za koje pučanstvo uporno glasa, 'naši su', 'ne talasaj', 'bit će dobro samo se strpi', 'trpi', i to će proći... I tako, prođe život.”²⁴ U fragmentu *Skepticizam* Lokalni dobro primjećuje kako njihova skepsa, koja je izvorno polazila od toga da svaka tvrdnja može biti i suprotna pa se treba suzdržavati od suda (epohe), danas političarima služi upravo za sve ono suprotno. Ne vjeruju protivnicima, neistomišljenicima, ali ni istomišljenicima, ni sami sebi ne vjeruju jer svaki čas tvrde suprotno od onoga što su tvrdili ranije. Pogrešno ih ljudi shvaćaju jer oni su oduvijek mislili ono što sada kažu. I najvažnije, oni se nikada ne suzdržavaju od suda, ne drže ni do znanja ni do istine (epohe) „pa i nisu pravi skeptici.”²⁵

Prelazeći preko brojnih zanimljivih aforizama ostavljajući za sobom empirizam i prosvjetiteljstvo, ostajemo u ovome aforističkome putu na klasičnom njemačkom idealizmu, zaustavljajući se najprije na Kantu kojem se Lokalni u svojem akademskom radu rado usmjeravao. U fragmentu *Kantovo uzvišeno* pisac tako započinje Kantovim radnim navikama, ali i time kako ovaj nikada nije imao iskustvo o onome o čemu je govorio, kako i priliči jednome transcendentalnome (prediskustvenome) filozofu. Znamo, dakako, svi koji smo Kanta čitali kako, suprotno empiristima, u umu ne može biti ničega što je prethodno bilo u iskustvu. U protivnom ne mogu se formulirati nikakva pa ni moralna načela. Zato Lokalni piše: „Nije nigdje iz svog mjesta micao, ali je o dalekim krajevima iz knjiga znao mnogo, čak druge savjetovao kuda im je najbolje putovati i što trebaju tamo vidjeti.”²⁶ Upravo ovdje pisac pokazuje Kantovu usmjerenost pojmu uzvišenoga u estetici. Oceanom nije plovio, ali ga je navodio za primjer uzvišenoga jer smisao je taj da estetičar

²² Ibid., str. 56.

²³ Ibid., str. 27.

²⁴ Ibid., str. 30.

²⁵ Ibid., str. 33.

²⁶ Ibid., str. 69.

uzvišeno promatra s distance, za razliku o ribara ili moreplovca kojima more nije promatralački užitek, nego svakodnevno preživljavanje.

Drukčije je s pojmom lijepoga pa u fragmentu *Ljepota* estetičar navodi kako se govori o idealno, umjetnički i prirodno lijepome. Radije on koristi lijepo, nego ljepotu jer filozofski su pojmovi muškoga roda, dok ljepota nije. Radi to iz suvremene političko-korektne opreznosti. Ljepota je, pojašnjava, izložena stalnim manipulacijama i projekciji agresivne (feministkinje bi rekle: muške) želje u kojoj značajnu, ako ne i dominantnu ulogu imaju seksualne aluzije i asocijacije. Upitan što o svemu tome misli lokalni filozof spremno odgovori da je to vrlo kompleksno, više društveno nego filozofsko pitanje, on osobno radije koristi termin lijepo, nego ljepota, „a za samu ljepotu je često u životu bio zainteresiran, osobno, ne može u tom pogledu biti objektivan, 'nego pitajte moju kolegicu na drugom katu, ona predaje na rodovskim studijima, to joj je u nastavnom planu i programu, ona bi nešto o tome morala znati.“²⁷

Čitatelj Hegelove estetike, naš lokalni filozof koji živi u zemlji u kojoj o Hegelovoj filozofiji nemaju visoko mišljenje, o Hegelu piše u različitim aforizmima od kojih će o tome najizravnije reći u fragmentu *Klub*. „Uvaženi profesor F., koji nikada nije cijenio, nipošto volio Hegelovu filozofiju, dapače, sve najgore o njoj mislio, odbi poziv Lokalnog, neće, veli, s njim u klub Univerzitetskih nastavnika: 'Tamo sjede sve sami hegelijanci'.“²⁸

Zato u fragmentu *Apsolutno* Lokalni priča o odnosu Schellinga i Hegela koji se mora donijeti gotovo u cijelosti. Na poziv Fakulteta da napadne stajališta starog prijatelja, a imao je i razloga jer je ovaj u *Fenomenologiji duha* opisao njegovu filozofiju kao idealistički pucanj iz pištolja i noć u kojoj su sve krave crne, Schelling sve obrnu, čitav misaoni sustav u kojem filozofiju smjesti na najniži, a umjetnost na najviši rang svojeg transcendentnog idealizma. „Schelling je u svojoj filozofiji identiteta pokazao da je objektivno i subjektivno sjedinjeno u samom znanju, jer je identitet predodčenoga i onoga što predodčuje samo u samosvijesti, što je točka u kojoj su subjekt i objekt iskonski jedno. Filozof identiteta, dakle, ipak ostade vjeran ideji apsoluta u kojem se sve objedinjuje, i subjektivno, i objektivno, o tome neće biti spora. Tako su svi bili zadovoljni, i napadač i napadnuti, a ni univerzitetski savjet nije imao nikakvih primjedbi, sve su s nerazumijevanjem odobravali.“²⁹

Uz taj je hegelijanski svijet dijalektika nezaobilazna pa aforizam o dijalektičarima moramo ostaviti da, fenomenologijski rečeno, govori sam:

²⁷ Ibid., str. 70.

²⁸ Ibid., str. 79.

²⁹ Ibid., str. 82.

„Sreo je lokalni filozof mnogo ljudi, bilo ih je i među njegovim kolegama, koji čovjeku nikada neće reći da nije u pravu, a nikada ne misle da je u pravu. 'Takvi 'dijalektičari' jedan dan tvrde jedno, sutra suprotno, jedan dan vjeruju u ovo, sutra u ono, u jednom društvu zastupaju jednu i jedinu istinu, u drugom suprotnu, također jednu i jedinu. Čovjek se, kažu takvi, mora mijenjati s promjenama. Njihova istina je uvijek ona trenutka, prihvatljivo im je uvijek političko stajalište onih koji su na vlasti, a moralno ono što 'može valjati', ne daju oni obraz, do novčanika još više drže, treba preživjeti na ovoj skupoći. Lokalni nikako nije volio takve ljude. Bliži i draži mu je bio njegov uvijek pribrani drugar, koji je prostodušno, a iskreno vjerovao da su svi ti dijalektički odnosi, a posebno 'jedinstvo suprotnosti', seksualne prirode. Tako je doduše mislio i o drugim pitanjima: 'Baža je kada imam besplatan ručak, nekad dobijem i manji honorar, to je najvažnije, a *nadgradnja* je pivo, ponekad bude i seksa, a ako ništa ne bude onda u kino'.”³⁰

Osobito je zanimljiv odnos Lokalnoga prema idealizmu dijalektički suprotnome materijalizmu. Pitanje je samo je li razlog negdašnji život u Jugoslaviji ili sadašnji u Engleskoj. U fragmentu *Bakunjinov Plan i program* autor iznosi slučaj kada Bakunjin na poledini vozne karte napisa Plan i program anarhizma no u strahu anarhist svoje djelo proguta, a „radnik željeznice u uniformi konduktera³¹ ga izbacila na sljedećoj stanici, pa Bakunjin nastavi pješke, odlučan da napiše opširno djelo protiv države i svih njenih institucija, protiv diktature proletarijata i velikih kompanija, a može dodati poneku i protiv Židova, neće štetiti.”³² O Marxu i marksizmu Lokalni piše iz domaće i svjetske perspektive. Kada je riječ o domaćoj osvrće se na vrijeme kada je na vlasti bila „avangarda radničke klase“ i kada je na mnogim fakultetima bio predavan marksizam. „Na ispitu u mjestu S. profesor V. upita jednu studenticu završne godine filozofije: 'Što biste mi mogli reći o Karlu Marxu?'. 'E, profesore... Sve najljepše, sve najljepše!’”³³ Iz svjetske perspektive Lokalni piše u fragmentu *Obiteljski dijalog* tako da ga je najbolje donijeti u cijelosti: „Izvolite, Karl, emigrirati, već ste bili u Francuskoj, vaša revolucija je ovdje u Njemačkoj ugušena, nema ništa od toga, bježite sada u Englesku, vi njihovu kulturu cijenite, i njihovu literaturu volite, čak i onaj čudni Sternov roman, tamo pišite i širite svoje ideje, ako ih usvoje u Rusiji još i bolje, neka skroz propadnu, ali samo idite iz Njemačke, drag ste mi čovjek, to vam kažem za vaše dobro, a i dobro moje kćerke, policija vas već ima na oku, ovo je mirna, prosperitetna zemlja, bit će svima bolje bez vas' – reče liberalno nastrojeni gospodin von Westphalen, budući punac Karla Marxa i već tada otac budućeg, vrlo konzervativnog ministra unutarnjih djela.

³⁰ Ibid.

³¹ Sjajna doskočica autora o „radniku željeznice u odijelu konduktera“ jer podsjeća na Marxov stav: „u komunizmu nema slikara, samo radnici koji, između ostalog, i slikaju“.

³² Ibid., str. 88.

³³ Ibid., str. 89.

'Molim, molim, uradit ću kako savjetujete, ili da kažem naređujete, uskoro ću na put, neću se više ni vraćati u našu Njemačku, ali recite mi, molim vas, što ćete ako u ovoj mirnoj zemlji reda, rada i discipline uz sve mjere opreza jednom za kancelara postave Adolfa Hitlera« (88)? Na tragu toga, Lokalni piše i o pokušaju ostvarenja socijalizma u Rusiji: »Kako koji pobjegne ili ga protjeraju iz prve zemlje socijalizma, ili je egzistencijalist, ili mistik. Zar ni jedan od vas nije marksist?' – upita na tečnom ruskom gospodin B. tek prispjelog filozofa. 'Od njih smo pobjegli' – odgovori filozof, a onda brzo doda 'Od onoga što oni nazivaju marksizmom'.³⁴

Posebnu pozornost treba usmjeriti posljednjem dijelu knjige u kojem se autor osvrće na modernističke smjerove u filozofiji, koji su imali snažan utjecaj na umjetničke pravce 20. stoljeća. Započinje s Nietzscheom, trajnom inspiracijom svakog modernog estetičara. U istoimenom fragmentu opisuje poznati *ménage à trois* smisao kojega je teško nadmašiti: „Baš je onaj Ree dobar prijatelj, najbolji, jedini je on primijetio koliko sam se u javnoj kući prepao, ni smrt Boga me nije toliko šokirala, maknuti se nisam smio, držao se za klavir, Ree me na vrijeme oslobodio gospođice Salome i njenog bića (*Ima uvijek ludila u ljubavi*), s njom na kraj ne bi izašao ni čovjek čija je formula za veličinu *amor fati*, ni nadčovjek, možda će dr. Freud moći s njom (*Ima i razboritosti u ludilu*), on zna mnogo toga o ljudskoj duši, skoro kao Dostojevski'.³⁵

U fragmentu *Hvalisavac* Lokalni opisuje Nietzschea kao samohvalisavca koji tvrdi da piše najbolje knjige te da će jednog dana svi fakulteti proučavati samo njegovo djelo. Imao je smisla za humor, samosvijest genija. „Jesu njegove spomenute tvrdnje arogantne, ali što se tih tvrdnji tiče, najgore je što je Nietzsche bio potpuno u pravu. A to se nikome, pa ni filozofima, ne oprašta. Primjedbe o njegovom nedostatku skromnosti iznose danas tek poneki, od filozofa samo oni u svakom pogledu skromni.³⁶ Autoru omiljeni Henri Bergson, predstavnik vitalizma, u istoimenom aforizmu opisan je kao tvorac pojma trajanja, a intuicionizam koji ga je krasio Lokalnome predstavlja ključ u neposredan uvid u život, a time i u umjetnost, no iznosi i poznati paradoks: „Bergson je bio rođak velikog, jednog od najboljih pisaca XX. stoljeća, Marcela Prousta, ali je filozof dobio Nobelovu nagradu za književnost. Tako je to nekada bilo.³⁷

Glede same filozofije života Lokalni iznosi ozbiljnu napomenu. Naime, filozofija života je pobudila svijest o običnom, svakodnevnom životu, „pa su ovi njeni neupućeni, neuki sljedbenici povjerovali

³⁴ Ibid., str. 96.

³⁵ Ibid., str. 90.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid., str. 92.

da svaki za sebe može stvoriti neku filozofiju, zasnovanu na osobnom iskustvu. Nije ih lako uvjeriti da to nije filozofija života u pravom smislu riječi. A posebno im nije jasno da se filozofija, pa i ona života, uči iz djela filozofa, ne iz vlastitog života.³⁸

O Sigmundu Freudu u istoimenome fragmentu Lokalni piše onako kako se od ozbiljnog filozofa očekuje jer psihoanaliza je jedno vrijeme, a i danas nekima nadomjestak za pitanja na koja nije mogla odgovoriti filozofija, možda i s razlogom. Druge su Freudove namjere, navodi Lokalni, naime da nije riječ o filozofiji, nego o liječenju. „Moja psihoanaliza će najprije pomoći meni, pa mojima, a siguran sam da će mi klijenti biti i mnogi susjedi i poznanici, kada se pročuje da pomažem ljudima sa psihičkim problemima ordinacija će mi biti puna svaki dan, što ih više budem ružio i otkrivao im koliko su opsjednuti sami sobom, perverzni, frustrirani, puni kompleksa i emocionalno nestabilni jer su imali nesnosne roditelje, teško djetinjstvo, a i seksualne probleme, bit će i meni i njima sve bolje, znam to po sebi”.³⁹

O Heideggeru autor navodi kako su ga se, nakon što je umro, sjetili i lokalni žitelji hercegovačkoga krša, a o Jaspersu kako je odolijevao svim situacijama (krajnjim i graničnim), o njemu je u više navrata govorilo i nekoliko kolega lokalnog filozofa, citiralo ga i nekoliko mjesnih novinara, „čak i jedan političar, ali ni to nije ozbiljnije naškodilo Jaspersovoj dobroj reputaciji”.⁴⁰ Camusa u istoimenome fragmentu Lokalni brani od onih koji su htjeli umanjiti njegov značaj, no nakon dobivene Nobelove nagrade promijenili su stav, a nakon njegove smrti „počeše se utrkivati u tome koji je prije, na vrijeme shvatio veličinu njegova djela”.⁴¹ Fragment posvećen prvaku francuskoga egzistencijalizma i fenomenologije Jean-Paulu Sartreu govori o primatu egzistencije pred esencijom, o važnosti slobode i apsurdnosti osvjedočene zidom. No na šaljiv način prikazuje Lokalni poziciju Sartrea u odnosu na filozofe suvremenike: „Htio bih, draga Simone, izgledati kao Camus, a biti pametan kao Merleau-Ponty'. 'Molim vas, Jean Paul, nemojte večeras više piti, počeli ste pretjerivati, samog sebe prekoračivati, morate biti odgovorni za ono što činite’”.⁴²

George Bataille je za Lokalnoga bio fin, tih, uglađen gospodin. „Bio marljiv na poslu, u Nacionalnoj knjižnici. Što se nije usudio uraditi u privatnom životu, opisao je u svojim knjigama.”⁴³ Na Lukácssevu primjeru autor sjajno prikazuje što je to realizam pa u istoimenome fragmentu predočava kako je Lukács opisao Franza Kafku kao buržoaskog pisca: „Kada mu jednu noć zalupa na vrata policija postade mu jasno da je Kafka realist, a istina svijeta najprije u knjigama, samo one

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid., str. 95.

⁴⁰ Ibid., str. 99.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid., str. 100.

⁴³ Ibid.

tada nisu 'lijepa književnost', nego zastrašujuće priče, svakako će dopuniti i korigirati tekst, a i sebe sama, ako ga puste.⁴⁴

Preko *Eichmanna u Jeruzalemu*, naslovu čuvene knjige Hannah Arendt koja je pratila suđenje nacističkom zločincu koji se, iako posve pogrešno, pozivao i na samoga Kanta, lokalni filozof sarkastično zaključuje: „Kada je Eichmann saznao koliko Hannah Arendt puši, ozbiljno se zabrinuo da joj ne dozvole pušiti u sudnici, mogla bi njena opaka navika naškoditi njegovom delikatnom zdravstvenom stanju, sud će morati uvažiti da je njegovo zdravlje ozbiljno narušeno zbog njegove predanosti poslu u teškim ratnim okolnostima, neće ga valjda sada izložiti pogubnom dimu gospođe Arendt.”⁴⁵

U fragmentu *Dilema* Lokalni razmišlja hermeneutički i donosi nam primjer: „Postoji li neka bit ili je sve samo jezička igra? Kod Husserla jedno, kod Wittgensteina drugo' – prebira u sebi lokalni, dok je čekao da mu konobar donese kavu i još jedan konjak, uskoro će kući. 'Ako ovako nastavim, uskoro ću ih moći osobno pitati.’⁴⁶

Prema postmoderni autor se odnosi kritički i sarkastično, što je bitno u današnjoj poplavi postmodernih pristupa. Tako iznosi Lyotardovo određenje postmoderne kao nepovjerenja prema narativu i zaključuje: „Postmoderna dekonstrukcija je ozbiljan kritički pristup filozofiji, iza kojega više nema ni kritike, a ni tradicionalne, idealističke filozofije.”⁴⁷

Na kraju autor se ironično osvrće na suvremene filozofe, odnosno one čija je suvremenost odmijenjena popularnošću. Primjećuje da je filozofija s katedri i salona izašla u medije i da ondje dominiraju filozofi koji se manje razumiju u filozofiju, ali bolje od drugih razumiju funkcioniranje medija. Prisjeća se vremena kada je netko najprije bio bitan po djelu, a onda po pojavljivanju. U najopsežnijem fragmentu *Doba popularnih autora* koji je svojevrsna kritika suvremenoga doba Lokalni piše: „Stari filozofi su bili poznati po svojim idejama, novi po svojim pojavljivanjima. Stalno prisustvo 'novih filozofa' u svim vrstama javnih medija učinilo je da ih ljudi više znaju po javnim nastupima i istupima, nego po njihovim teorijskim djelima. Sve ove 'nove filozofe' odlikuje često davanje intervjua, učešće u svim vrstama okruglih stolova i televizijskih emisija, velika proizvodnja tekstova, uglavnom vezanih za 'temu dana', česta upotreba citata iz djela 'mjerodavnih filozofa' (što njihovim knjigama daje obol ozbiljnosti), ponekad netočni podatci, nedostatak sistematskih istraživanja i misaone konzistentnosti, ali su mnogo zabavni i pristupačni. Svaki čas

⁴⁴ Ibid., str. 103.

⁴⁵ Ibid., str. 104.

⁴⁶ Ibid., str. 108.

⁴⁷ Ibid., str. 114.

razmišljaju na drugu temu, na drugom mjestu. Ni jedan takav 'estradni filozof' nema jasnu i cjelovitu filozofsku teoriju, nikada im nije ni trebala, ali svaki ima naglašenu političku poziciju, koju zna, kada zatreba, 'prilagoditi konkretnoj situaciji'.⁴⁸ Nema više velikih filozofa. Nema neporecivih autoriteta u filozofiji, nastavlja egzistencijalistički zabrinuto Lokalni. Onakvih, kakvi su bili Kant, Hegel, Husserl ili Heidegger jer „njihova mjesta danas popunjavaju 'popularni autori'. Naše doba je doba prosječnosti. 'Mjerodavne filozofe' su naslijedili tumači društvenih pojava, interpretatori tuđih djela, filozofski žurnalisti i duhovni žongleri.“⁴⁹

Knjige takvih „filozofa“, zabrinjava Lokalnoga, samo su odgovor na zov trenutka, one nisu istraživanja, nego reagiranje, uvijek su politizirane i to način da nastoje biti opozicijske vladajućim idejama „pa u svom udvaranju permanentnom ljudskom nezadovoljstvu imaju nešto populističko i jako, jako privremeno“.⁵⁰ Ne bi se oni obradovali takvom kritikom, nastavlja Lokalni, jer tvrde da su demokrati, liberali, protivnici svake tiranije te se bore za slobodu i etička načela.

Sa filozofiji svojstvenim zabrinutim tonom lokalnog filozofa završavamo ovu priču koja je upozorenje za vrijeme koje ne dolazi, već je ovdje:

Dosta je danas takvih knjiga, a i autora, i na novoj ljevici i na novoj desnici (naglasak je svakako na „novoj“), koje jedino objedinjuje želja za atraktivnošću i potreba za medijskom pozornošću. Neki od njih čak postadoše estradne zvijezde, jer su im sve teme, iskazano na „zanimljiv“, „razumljiv“, „prihvatljiv“, „pristupačan“ način, povezane sa aktualnim političkim događajima i kulturnim fenomenima. „Misliti svoje vrijeme“ – to je slogan nove filozofije. U prijevodu: pisati o onome što zanima publiku. Vječnost je negdje drugdje. Metafizička pitanja su ostala u knjigama filozofa iz prošlih vremena. Fundamentalna, temeljna pitanja su napuštena u novoj filozofiji, jer ona nikako ne mogu biti u toj vrsti popularnih knjiga.

Da je tomu tako pisac ovog osvrta uvjerio se i sam. Jedna od najboljih studentica filozofije, usmjerenija na praktičke i praktične implikacije, na konzultacijama mu je rekla kako su mu predavanja suviše apstraktna. Postalo mu je jasno da je vrijeme zabrinutosti ponovno nastupilo, kako pokazuje i Lokalni, jer ako filozofija treba iz apstraktnoga prijeći u konkretno, u društveno-politička zbivanja svakodnevice, onda je samo jedno pitanje ključno – opstoji li gdje još filozofija?

⁴⁸ Ibid., str. 126.

⁴⁹ Ibid., str. 127.

⁵⁰ Ibid., str. 128.